

11. Taranchenko, O.M., & Naida, Yu.M. (2012). *Dyferentsiirovane vykladannia v inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi: Navchalnyi kurs ta metodychnyi posibnyk* [Differentiated teaching in an inclusive educational institution: training course and methodological manual]/ Za zah. red. Kolupaevoi A.A. Kyiv: A.S.K. 124 s. [in Ukrainian].

12. Rybchenko, L.K. (2015). Inclusive education of children with autism in the general education system / L.K. Rybchenko // Actual Problems of the Correctional Education: Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohlenko National University / Edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. Issue 5. Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006. P. 261–270. [in English].

УДК: 376-056

Тетяна Кернякевич,

викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

t.kerniakevych@kubg.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0545-9470

Tetiana Kerniakevich,

teacher of the Department of Special and Inclusive Education

Faculty of Psychology, Social Work and Special Education

Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна

м. Київ, бульв. І. Шамо, 18/2

Deputy Dean on Academic Affairs,

Faculty of Psychology, Social Work and Special Education,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

18/2 Ihor Shamo Blvd, Kyiv, Ukraine

ПРО ВАЖЛИВІСТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ ІЗ СЕНСОРНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

ON THE IMPORTANCE OF SOCIALISATION OF STUDENTS WITH SENSORY IMPAIRMENTS IN PRIMARY SCHOOL

Анотація. У статті розглянуто важливість соціалізації та інтегрування дітей із сенсорними порушеннями в закладах загальної середньої освіти. На основі вивчення наукової літератури, нормативних документів та результатів вітчизняних досліджень було сформовано уявлення про актуальний стан та перспективи розвитку системи підтримки дітей даної категорії. Автор аналізує методи, що сприяють ефективній інклюзії та навчальним досягненням дітей з особливими потребами. Акцентовується увага на специфіці порушень слуху та порушень зору, важливості використання характерних методів саме для дітей такої категорії. Зосереджується увага на деяких рекомендаціях науковців сучасності щодо успішної соціалізації саме в початковій школі. Розглядаються різні стратегії, які допоможуть цим дітям розвивати соціальні навички та взаємодіяти з однолітками. Виокремлюються перспективні напрями для подальших наукових пошуків.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, соціалізація, інтегрування, діти з порушеннями сенсорного розвитку, порушення слуху, порушення зору, інклюзивне навчання.

Abstract. This article examines the importance of socialization and integration of children with sensory impairments in general secondary education institutions. Based on the study of scientific literature, regulatory documents, and the results of domestic research, an understanding of the current state and prospects for the development of the support system for children in this category was formed. The author analyze methods that promote effective inclusion and educational achievements of children with special needs. Attention is focused on the specifics of hearing and vision impairments, and the importance of using specific methods for children in this category. Emphasis is placed on some recommendations by contemporary scientists regarding successful socialization in primary school. Various strategies are considered that will help these children develop social skills and interact with peers. Promising directions for further scientific research are highlighted.

Key words: children with special educational needs, socialization, integration, children with sensory impairments, hearing impairments, visual impairments, inclusive education.

Актуальність дослідження. Важко переоцінити травматичний вплив війни на підростаюче покоління. Наразі Україна переживає непрості часи, що

зумовлює виникнення актуальних питань в освіті, зокрема, в освіті осіб з особливими потребами.

Інклюзивна освітня парадигма передбачає надання кожній дитині можливості сформувати власну академічну та соціальну компетентність у належно організованому освітньому середовищі, а в подальшому реалізувати її на практиці, інтегруючись у широкий соціум. Це надзвичайно важливо, оскільки освітнє середовище упродовж тривалого періоду є важливим осередком життєдіяльності, де у дітей з особливими потребами формуються та розвиваються базові вміння й навички, необхідні для оптимального залучення в існуючі соціальні умови (О. Таранченко, 2021).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами висвітлено у наукових працях вітчизняних вчених (В. Кобильченко, С. Литовченко, Л. Прохоренко, Ю. Рібцун, М. Супрун, І. Татьянчикова, О. Чеботарьова, В. Шевченко, Н. Ярмола та ін.). Соціалізація – це двобічний процес: з одного боку, це безпосереднє засвоєння особистістю соціального досвіду, а з другого – активне відтворення нею суспільних відносин. Успішна соціалізація дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП), на думку сучасних науковців (В. Бондар, Т. Лях, А. Колупаєва, С. Литовченко, О. Мартинчук, М. Супрун, О. Таранченко, І. Татьянчикова, О. Хохліна, О. Чеботарьова та ін.), – це динамічний процес, результат комплексної роботи, яка потребує постійного оновлення знань, адаптації методик роботи з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини. Ефективна соціалізація неможлива без тісної співпраці між родиною, закладами освіти (шкільних та позашкільних), іншими соціальними інституціями. Саме комплексний, міждисциплінарний підхід є ключовим фактором у соціалізації та інтегруванні дітей з ООП.

У молодшому шкільному віці цей процес особливо важливий, адже саме в ньому закладаються основи соціальних навичок та формується особистість дитини. Оскільки і психіка дитини є найбільш пластичною, що сприяє легшому засвоєнню нових соціальних навичок на цьому етапі життя. І. Татьянчикова зазначає, що у процесі здійснення соціально-реабілітаційної роботи необхідно

звертати увагу на психологічний клімат сім'ї дитини, її сімейне виховання, умови розвитку поза сім'єю (дитячий садок, школа, вулиця, друзі тощо), контакти з однолітками. Провідним визначається особистісно орієнтований підхід до навчання і виховання дітей [8].

У минулому столітті відомий педагог Василь Олександрович Сухомлинський розглядає соціалізацію здебільшого як процес залучення особистості до суспільного життя, спрямований на її розвиток у взаємодії з навколишнім світом. Вважає, що соціалізація – це не пасивний процес, а активне дослідження дитиною навколишнього світу та встановлення свого місця в ньому.

Василь Олександрович розглядав соціалізацію як активний процес залучення особистості до суспільних взаємин, що сприяє її всебічному розвитку. Його погляди і тепер є актуальними та можуть ефективно використовуватись у процесі освіти та вихованні дітей з ООП [1].

О. Хохліна, український психолог, виділяє три фази розвитку особистості: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію. Кожна з них виступає як момент становлення особистості в її найважливіших проявах і якостях – це своєрідні мікроцикли її розвитку [9].

Водночас етапи розвитку особистості збігаються зі стадіями (етапами) процесу соціалізації. Отже, згідно з поглядами деяких авторів (О. Глоба, В. Засенко, А. Кравченко, І. Татьянчикова, О. Хохліна та ін.), саме проходження стадій соціалізації особистістю розглядається як умова її становлення.

Соціалізація особистості передбачає не лише ефективну адаптацію в суспільстві, а й здатність до певного протистояння суспільним обмеженням, що можуть перешкоджати саморозвитку, самореалізації та самовизначенню. Тобто важливою складовою соціалізації є процес пристосування особистості до соціального середовища, її адаптація до нього [3].

Зважаючи на це зарубіжні науковці (Лупарт, Вебер, Лорман, Харві, Гетцельс і Джексон, Аргал, Картледж і Мілбурн та інші) та дедалі більше українських дослідників (А. Колупаєва, В. Кобильченко, Т. Скрипник, Т. Сак, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.) зосереджують увагу на створенні в інклюзивному закладі належного середовища для дітей з особливими потребами,

наголошуючи на необхідності опори на найближчий мікросоціум, який є важливим чинником інтеріоризації заданих у спільноті норм і правил.

Натомість на практиці у вітчизняних інклюзивних освітніх закладах спостерігається дещо формальний підхід до процесу соціального інтегрування дитини з особливими потребами і більша зосередженість на необхідності засвоєння визначених академічних стандартів, адже усталеним є бачення, що у випадку недостатнього опанування первинних навчальних вмінь і навичок дитина з особливими потребами вимушено опиняється в ситуації, що тяжіє до соціальної ізоляції. Відтак наразі в інклюзивних закладах України поки спостерігається низький рівень пристосованості середовища до особливих потреб таких дітей, що не дає їм змогу активно функціонувати в соціумі та конструктивно використовувати весь спектр взаємодії з найближчим життєвим простором. Проблему ускладнює те, що багато сімей, які виховують дітей з особливими потребами, відчують страх і тривогу щодо майбутнього своїх дітей. Часто вони залишаються наодинці зі своїми проблемами, що може призвести до негативних наслідків. Сім'ї, які виховують дітей з особливими потребами, потребують комплексної підтримки з боку держави, освітніх закладів та громадськості.

У кожному суспільстві є люди, яким потрібна додаткова підтримка задля того, щоб вони брали активну участь у житті суспільства. «Участь» визначається як «залучення особистості в життєву ситуацію» і представляє соціальну перспективу функціонування. Соціальне оточення залишається значущим фактором протягом усього періоду розвитку, але характер і складність, ступінь впливу оточення змінюються. Школа є не лише закладом освіти, а й школою підготовки дітей до реального життя. Саме в початковій школі формуються перші спроби комунікації в соціумі, в малій групі (клас), у великій групі (загальношкільний склад учнів).

Науковець Т. Петровська підкреслює: через те, що провідною діяльністю в молодших школярів є навчання, учителю важливо виробити адекватну самооцінку у своїх учнів. Серед учительських завдань украй необхідне формування в дітей:

- стійкого позитивного ставлення до навчання;
- навичок самостійної навчальної діяльності;
- адекватної самооцінки.

Необхідно зрозуміти вагомість позитивної оцінки та похвали вчителя [6].

Для успішної модернізації освіти дітей із сенсорними порушеннями необхідно діяти за кількома напрямками. Важливо не тільки забезпечити доступ до освіти, а й створити умови для повноцінного розвитку кожної дитини в класі. Учителі, які працюють із цими учнями, мають розуміти природу труднощів конкретного учня, щоб дібрати відповідні пристосовані підходи для їх усунення. Їм потрібна базова інформація в чотирьох аспектах: загальне уявлення щодо порушень; ознаки можливих проблем, пов'язаних із порушенням; типові ознаки учнів із сенсорними порушеннями; конкретні пристосування для задоволення потреб учня [2].

Метою статті є висвітлення актуальних питань та методичних рекомендацій щодо соціалізації учнів із порушеннями сенсорного розвитку в умовах інклюзивного навчання у початковій ланці школи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розкриття тематики було використано методи пошуку, аналізу, систематизації та узагальнення дослідженого матеріалу.

Результати дослідження. Школа має стати для дітей з особливими потребами не лише місцем здобуття знань, а й платформою для розвитку соціальних навичок, необхідних для успішної адаптації в суспільстві. А відтак потрібно спрямувати увагу на формування особистості, розвиток соціальних та життєво необхідних навичок, таких як співпраця та спілкування, які є основою для успішного навчання дитини. Здатність розуміти навчальний матеріал, працювати в команді та будувати міцні стосунки з однолітками – все це позитивно впливає на емоційний стан дитини та її загальний розвиток.

Важливим у роботі з дітьми з ООП формувати соціальну дієздатність. Ключовими елементами соціальної дієздатності, за О. Таранченко (2023), є:

- соціальні навички (зокрема, специфічні навички поведінки, що уможливають належне функціонування особи в соціумі);

- комунікація та прийняття ролі (як от способи вираження власних думок і почуттів та здатність розуміти ідеї й почуття інших людей);

- соціальне пізнання (до прикладу, як індивіди думають про себе та інших, як добре вони ухвалюють рішення та розв’язують проблеми соціального характеру);

- соціальні контексти (зокрема, ситуації специфічного й загального характеру, в яких проявляється соціальна поведінка);

- соціальні цілі (йдеться про низку бажаних результатів, яких передбачається досягти через соціальну поведінку, шляхом налагодження дружніх стосунків, гри з іншими, приєднання до певної групи та уникнення конфлікту тощо);

- когнітивно-афективні якості (соціальна дієздатність залежить від думки дітей про себе, і про те, як вони можуть контролювати власне оточення. Найважливішими афективними якостями в структурі (обмеженої) соціальної дієздатності є локус контролю, набута безпорадність та Я-концепція).

Однак інтегрування дітей з порушеннями слуху в заклади загальної освіти досі залишається суперечливим питанням. Багато нечуючих людей, громадських організацій з відстоювання їхніх інтересів та деяких спеціалістів, які працюють із нечуючими учнями (Родда, Грув і Фінч / Rodda, Grove, and Finch, 1986), відкидають такий підхід і вбачають мало користі для глухих учнів в умовах сучасного інклюзивного закладу освіти. Це питання пов’язане з особливою культурою нечуючих людей, а також зі способом комунікації й двомовного навчання.

Коли йдеться про порушення зору, то мається на увазі втрата зору, навіть і у випадках, коли особа носить лінзи. Природа втрати зору і її рівень значно відрізняються в різних дітей, тому для ефективного навчання кожен з учнів може потребувати індивідуальних адаптацій, навчальних матеріалів і диференційованого викладання. Інклюзивне навчання для дітей з порушеннями зору – найбільш прийнятна форма навчання.

Діти із даною категорією порушень усе більше з’являються у закладах загальної середньої освіти. Наявність лише однієї такої дитини в класі вже

потребує особливої уваги вчителя, внесення різноманітних змін у перебіг навчального процесу в класі та застосування відповідних підходів.

Діти з порушеннями слуху, порушеннями зору стикаються з комплексом бар'єрів, які ускладнюють їхнє навчання. Для розвитку міжособистісних навичок та повноцінної соціалізації необхідно формувати у дітей соціальну дієздатність нарівні з базовими академічними вміннями. Це потребує тривалої, систематичної роботи та спільних зусиль усієї команди, до якої входять вчителі, фахівці, учні та їхні батьки. Завдяки сучасним технологіям та інноваційним підходам ми можемо значно зменшити вплив цих бар'єрів та забезпечити рівні можливості для всіх дітей [7].

У створенні цієї освітньої стратегії важливо враховувати потреби та очікування учнів з порушеннями зору. Навчання в закладі загальної освіти не обмежується рівним доступом до якісної освіти, але також забезпечує кращі можливості для формування соціальної взаємодії з однолітками, дорослими, громадою та світом, частиною якого вони повинні стати в майбутньому. Це дає можливість рости, розвиватися, виявляти свої таланти, реалізовувати інтереси, дискутувати, набувати досвід, розробляти цілі та проєкти, мріяти та прагнути.

Для успішної реалізації освітнього шляху учневі необхідно:

- почуватися комфортно та безпечно у класі та школі, під час уроків, прогулянок та екскурсій;
- працювати з людьми, які розуміють наслідки зорового порушення для навчальних можливостей;
- отримувати відповідні навчальні ресурси, технології, матеріали та адаптивне обладнання для ефективного навчання;
- розвивати позитивну самооцінку, отримуючи щоденні можливості для успіху.

Порушення зору призводить до значних труднощів у навчанні, таких як: обмеження можливості для пізнання світу через відчуття, ускладнення у розвитку мови та мислення, проблеми з соціалізацією, а також обмежена самостійність у повсякденному житті.

Успішність навчання залежатиме і від самого учня, і від його розуміння, що він має такі самі права та обов'язки, як і інші учні, а також від очікувань належної поведінки, старанності, комунікації, самостійності та відповідальності.

Адаптація дитини з порушенням зору до нового освітнього середовища супроводжується значними труднощами як для самої дитини, так і для інших учнів класу та вчителя. Полегшити цей процес можуть підготовчі заходи, виконані командою підтримки, та дотримання основних рекомендацій щодо індивідуальної стратегії підтримки, розроблених на основі результатів оцінювання [4].

Діти з порушеннями слуху, як і інші учні з особливими освітніми потребами, отримують додаткову постійну або тимчасову підтримку, яка може варіюватися за своєю природою та обсягом. Учні цієї категорії можуть потребувати допомоги різних спеціалістів. Ключовими умовами для забезпечення якісного інклюзивного навчання дітей з порушенням слуху є, передусім, надання необхідних корекційно-розвивальних послуг. Ці послуги можуть надаватися через індивідуальні та групові заняття, які проводять як штатні працівники закладу, так і запрошені фахівці зі спеціальних освітніх закладів (дошкільних установ, спеціальних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів) на основі цивільно-правових договорів (за сумісництвом або на умовах погодинної оплати праці) за рахунок коштів державної субвенції.

Педагог, який працює з дітьми з порушенням слуху, під час планування враховує особливості попередньої підготовки учнів, специфіку засвоєння матеріалу, потреби дітей та вплив можливих труднощів на швидкість і якість навчання. Відповідно до цього визначаються віддалені та найближчі цілі, очікувані академічні та соціальні навички дітей, а також освітні та корекційно-розвивальні завдання. Календарно-тематичні плани можуть коригуватися у будь-який момент за необхідності.

Якщо результати оцінювання свідчать про низький рівень навчальних досягнень чи несформованість компетенцій учнів, учитель має переглянути і скорегувати:

- стратегії викладання;

- методи і прийоми навчання;
- форми організації навчання;
- розподіл часу на пояснення й закріплення матеріалу;
- зміст та очікувані результати навчання;
- планування уроків.

Кожна дитина з порушенням слуху, зокрема і та, чії слухові можливості було скориговано за допомогою слухового апарата або імпланта, потребує професійної допомоги сурдопедагога та систематичного цілеспрямованого впливу на пізнавальний і слухомовленнєвий розвиток з боку важливих дорослих (батьків або опікунів) та найближчого оточення [5].

Для того, щоб дітям із сенсорними порушеннями було комфортно в закладі загальної освіти, має злагоджено працювати Команда супроводу, яка суворо дотримується принципів та завдань своєї діяльності. Спільна робота та безперервна комунікація членів команди під час оцінки потреб дитини, розробки індивідуальної навчальної програми та планування освітнього маршруту створюють фундамент для подальшого навчання, а також сприяють соціальному, емоційному, комунікативному та освітньому розвитку.

Принципами діяльності Команди супроводу є: повага та опора на позитивні якості дитини з особливими освітніми потребами. Всебічне вивчення особистості дитини, організація ефективної допомоги і психолого-педагогічної підтримки, відстеження динаміки її розвитку з метою успішного навчання і подальшої соціальної адаптації. Конфіденційність та дотримання етичних принципів учасниками Команди супроводу. Командний підхід – усі члени команди супроводу беруть участь в оцінці можливостей і потреб дитини та приймають колективне рішення про цілі, завдання, зміст навчання, застосування адаптацій, модифікацій навчального матеріалу та додаткових засобів підтримки. Активна співпраця з батьками дитини з ООП, залучення їх до участі в супроводі дитини в освітньому процесі та розробці Індивідуальної програми розвитку.

Завданнями Команди супроводу є: розробка індивідуальної програми розвитку для кожної дитини з ООП; визначення напрямів психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг; надання методичної підтримки

педагогічним працівникам; консультативна робота з батьками; проведення інформаційно-просвітницької роботи у закладі освіти серед педагогічних працівників, батьків і дітей з метою недопущення порушення прав дитини, формування дружнього ставлення до дітей з ООП; захист прав осіб з ООП.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціалізація дітей з особливими освітніми потребами у початковій школі є надзвичайно важливим процесом, який має фундаментальне значення для їхнього подальшого життя. Вона сприяє формуванню інклюзивного суспільства, де кожна дитина має рівні можливості для розвитку та самореалізації. Це складний процес, що потребує злагоджених зусиль усіх учасників навчання. Надання підтримки та адаптаційних засобів, які допомагають їм повноцінно розвиватися та інтегруватися в суспільство. Ці засоби можуть бути як технічними, так і педагогічними, і їх вибір залежить від конкретних потреб дитини. Створення сприятливого середовища є ключовим для забезпечення успішної соціалізації та розвитку дітей з сенсорними порушеннями. Адаптація дітей з порушеннями слуху та зору – це складне, але досяжне завдання. За допомогою сучасних технологій, спеціальних методик та комплексної підтримки можна забезпечити повноцінний розвиток та соціальне інтегрування таких дітей. Забезпечення справжньої соціалізації таких дітей є вкладом у їхнє майбутнє та в майбутнє нашого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордуз, Н. О. (2014). В. О. Сухомлинський про соціалізацію: технологічний аспект. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 1, 40-45 http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/11_7.pdf
2. Жук, В. В. (2023). Психолого-педагогічна підтримка дітей з кохлеарними імплантами в Україні: Українська психологія. XXI століття. 2023, с.402-406 Київ. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735928/1/Жук_Збірник%20конференції-402-406.pdf
3. Матющенко, І. М. (2023). *Науково-практичний журнал «Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів»*. № 1/2023, с.26–29.

4. Костенко, Т. М., & Гудим, І. М. (2019). *Навчання дітей із порушеннями зору: Навчально-методичний посібник*. Харків: Видавництво «Ранок». [https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Інклюзія/Navchannia%20ditei%20iz%20porushennia%20zoru%20\(Kostenko_Hudym\).pdf](https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Інклюзія/Navchannia%20ditei%20iz%20porushennia%20zoru%20(Kostenko_Hudym).pdf)
5. Кульбіда, С. В., & ін. (2019). *Навчання дітей із порушеннями слуху: Навчально-методичний посібник* (216 с.). Харків: Видавництво «Ранок». [https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Інклюзія/Navchannia%20ditei%20iz%20porushennia%20slukhu%20\(Kulbida%20ta%20in\).pdf](https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Інклюзія/Navchannia%20ditei%20iz%20porushennia%20slukhu%20(Kulbida%20ta%20in).pdf)
6. Петровська, Т. (2018). *Педагогіка. Дидактичні матеріали* (2-ге вид., с. 20-55). Київ: Олімп. л-ра. <http://catalogue.nlu.org.ua/?arg4=Дидактика>
7. Таранченко, О. М. (2023). Освіта осіб з особливими потребами в умовах миру і війни. *Матеріали IX Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології* (с. 491-497). Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, Київ, Україна. <https://ispukr.org.ua/articles/23/2023%20ЗБІРНИК%20ТЕЗ.pdf>
8. Татяничкова, І. В. (2017). Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології (457 с.). Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна. <https://aqce.com.ua/download/publications/432/385.pdf/>
9. Хохліна, О. П. (2009). Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* (Вип. 11, с. 287–291). Київ: Науковий світ. <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/38127/1/Хохліна%20О.П.%2019.pdf>

REFERENCES

1. Horduz, N. O. (2014). V. O. Sukhomlynskyi pro sotsializatsiiu: tekhnolohichniy aspekt [V. O. Sukhomlynsky on socialization: technological aspect]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedagogichni nauky*, 1, 40–45 http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/11_7.pdf [in Ukrainian].
2. Zhuk, V. V. (2023). Psykholoho-pedahohichna pidtrymka ditei z kokhlearnymy implantamy v Ukraini: Ukrainska psykholohiia. XXI stolittia [Psychological and pedagogical support for children with cochlear implants in Ukraine: Ukrainian Psychology. XXI Century]. s.402–406 Kyiv. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735928/1/Zhuk_Zbirnyk%20konferentsii-402-406.pdf [in Ukrainian].
3. Matiushchenko, I. M. (2023). *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Korektsiina pedahohika. Visnyk Ukrainskoi asotsiatsii korektsiinykh pedahohiv» [Scientific and practical journal «Correctional Pedagogy. Bulletin of the Ukrainian Association of Correctional Pedagogues»]*. № 1/2023, s. 26-29. [in Ukrainian].

4. Kostenko, T. M., & Hudym, I. M. (2019). *Navchannia ditei iz porushenniamy zoru: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Teaching Children with Visual Impairments: A Teaching and Methodological Guide]*. Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok». [https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Inkliuziia/Navchannia%20ditei%20iz%20porushenniamy%20zoru%20\(Kostenko_Hudym\).pdf](https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Inkliuziia/Navchannia%20ditei%20iz%20porushenniamy%20zoru%20(Kostenko_Hudym).pdf) [in Ukrainian].
5. Kulbida, S. V., & in. (2019). *Navchannia ditei iz porushenniamy slukhu: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Teaching Children with Hearing Impairments: A Teaching and Methodological Guide]*. (216 s.). Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok». [https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Ynkliuziia/Navchannia%20ditei%20iz%20porushenniamy%20slukhu%20\(Kulbida%20ta%20in\).pdf](https://interactive.ranok.com.ua/upload/file/Ynkliuziia/Navchannia%20ditei%20iz%20porushenniamy%20slukhu%20(Kulbida%20ta%20in).pdf) [in Ukrainian].
6. Petrovska, T. (2018). *Pedahohika. Dydaktychni materialy [Pedagogy. Didactic materials]*. (2-he vyd., s. 20-55). Kyiv: Olimp. l-ra. <http://catalogue.nlu.org.ua/?arg4=Dydaktyka> [in Ukrainian].
7. Taranchenko, O. M. (2023). Osvita osib z osoblyvymy potrebamy v umovakh myru i viiny [Education of persons with special needs in peace and war]. *V Materialy IKh Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky ta psykholohii* (s. 491-497). Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraina. <https://ispukr.org.ua/articles/23/2023%20ZBIRNYK%20TEZ.pdf> [in Ukrainian].
8. Tatianchykova, I. V. (2017). *Sotsializatsiia dytyny z vadamy rozvytku: teoriia, dosvid, tekhnolohii [Socialization of a child with developmental disabilities: theory, experience, technologies]*. (457 s.). Sloviansk: Vydavnytstvo B.I. Matorina. <https://aqce.com.ua/download/publications/432/385.pdf> [in Ukrainian].
9. Khokhlina, O. P. (2009). Zabezpechennia sotsializatsii dytyny yak meta diialnosti spetsialnoho osvitnoho zakladu. *Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli [Ensuring the socialization of the child as the goal of the activity of a special educational institution. Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school]*. (Vyp. 11, s. 287–291). Kyiv: Naukovyi svit. <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/38127/1/Khokhlina%20O.P.%2019.pdf> [in Ukrainian].

УДК 37.04:727

Юрій Крамчанінов,

аспірант Інституту спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України

kramchaninov87@gmail.com